

СЛОВНИЧОК ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ / RJEČNIK OSNOVNIH POJMOVA

АСИМІЛЯЦІЯ / ASIMILACIJA – termin u fonetici koji se odnosi na utjecaj jednog glasovnog segmenta na artikulaciju drugog, tako da ti glasovi postaju sličniji ili istovjetni. Proučavanje asimilacije (i njezine suprotnosti, disimilacije) predstavlja važan dio historijske lingvistike. Asimilacija nastaje među zvukovima iste vrste (samoglasnici sa samoglasnicima, suglasnici sa suglasnicima). Može biti potpuna ili djelomična. Prema smjeru utjecaja može biti progresivna i regresivna. Utjecati jedni na druge mogu susjedni zvukovi (kontaktna asimilacija), ali i udaljeniji zvukovi (diskontaktna). Razlikuje se nekoliko vrsta asimilacija. Ona može biti prema načinu i mjestu tvorbe, palatalnosti, zvučnosti (kod suglasnika), prema redu, visini, labijalnosti (kod samoglasnika).

АСТЕРИСК / ASTERISK (grč. ἀστέρισκος) – znak zvjezdice koji se u filološkim tekstovima stavlja ispred hipotetskih, rekonstruiranih ili mogućih oblika, onih koji nisu zabilježeni u tekstovima, a za koje se pretpostavlja da su mogući na osnovi poznatih podataka i lingvističkih zakona. Nalazi se već u grčkim i latinskim kodeksima kasnijeg doba.

БОЙКІВСЬКИЙ ГОВІР / BOJKIVSKI GOVOR – sjevernokarpatški govor, jedan od arhaičnijih govora karpatske skupine jugozapadnog narječja. Fonetski sustav karakteriziraju sljedeće bitne osobine: razlike u naglašenom i nenaglašenom samoglasničkom trokutu (šestofonemni naglašeni vokalizam; nenaglašeni vokalizam, pozicijski ispred slogova s visokim samoglasnikom ne razlikuje [o] : [u]; u nenaglašenim slogovima čuva se razlika [e] : [y]); [l] nakon samoglasnika na kraju sloga u nizu govora dosljedno prelazi u [j] (*вій* – “віл”, *опеї* – “опел”); nakon dvousnenih suglasnika nema epentetskog zvuka [l] (*л’убїї*, *їхонїї*), gubi se intervokalni j, ponekad i na kraju riječi (*моа* «моя», *злы* «злий»). Gramatičke su osobitosti bojkivskoga govora: složeni oblici budućeg vremena *буду ходити* prevladavaju, iako se susreće i *буду ходиї*; oblici prošlog vremena: *маїїм*, *знаїїм*; u dativu, genitivu i akuzativu zamjenica postoje enklitički oblici (*н’а*, *т’а*, *ми*, *ти: їа т’а л’убїї*, *даї н’а*, *биї т’а*); kod pridjeva u nominativu i akuzativu množine postoje nestegnuti oblici (*добриїї*, *злийїї*), složeni brojevi tvore se oblicima za jedinice ispred desetica (*два двади’ам’* – 22, *три сорок* – 43); u leksiku postoji puno arhaičnih leksema.

ВИПАДНІ ГОЛОСНІ / NEPOSTOJANI SAMOGLASNICI – samoglasnici koji ispadaju u korijenu ili sufiksu kod paradigme ili tvorbe, odnosno mijenjaju se s nultim zvukom. U suvremenom ukrajinskom jeziku takvi su samoglasnici o, e: *сон* – *сн*, *кусок* – *куска*, *день* – *дня*, *серпень* – *серпня*; u hrvatskom jeziku takav je samoglasnik a: *сан* – *снови*, *дан* – *дневни*, *српанј* – *српња*. Nastanak nepostojanih samoglasnika rezultat je promjena poluglasova koji su se u jakoj

poziciji vokalizirali i prelazili u prave samoglasnike (u ukrajinskom u o, e; a u hrvatskom u a), a u slaboj su poziciji nestajali, tj. prelazili u nulti zvuk.

ВСТАВНИ ФОНЕМИ, ЕПЕНТЕТИЧНИ / EPENTETSKI FONEMI – pojava neetimološkog zvuka između dva druga zbog lakšeg prijelaza među artikulacijama raznih zvukova: npr. ukrajinskom jeziku epentetski samoglasnik *e* je u krajnjim skupinama suglasnika: *земель* (< земль), *вiтеp* (< вѣтръ).

ГЕНЕАЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ МОВ / GENEALOŠKA KLASIFIKACIJA JEZIKA – klasifikacija jezika koja u osnovi ima princip srodnosti. Bazira se na postojanju regularnih sistemskih fonetskih, gramatičkih i leksičkih srodnosti koje se regularno ponavljaju u srodnim jezicima. Srodni jezici nastali su diferencijacijom dijalekata jednog prvobitnog jezika koji se naziva prajezik ili jezikosnova. Srodni jezici dijele se na podskupine, skupine, porodice, potporodice.

ГІАТУС, ЗІЯННЯ / HIJAT, ZIJEV – spoj dva ili više samoglasnika u jednoj riječi ili na granici riječi: *aorta*, *radio*, *kakao*.

ГЛАГОЛИЦЯ / GLAGOLJICA – slavensko pismo koje je nastalo u drugoj polovini IX. st. Većina znanstvenika smatra da ju je oko 863. godine stvorio prosvjetitelj i filozof Ćiril (svjetovno ime Konstantin), za potrebe prvog slavenskog pisanog jezika – staroslavenskog. Nesumnjiva je veza većine slova glagoljice s grčkom grafikom. Bez obzira na to, glagoljica se smatra originalnim grafičkim sustavom. Za novi slavenski pisani jezik Ćiril nije koristio već gotova grčka ili latinska slova, nego je stvorio karakteristične znakove. Kao sustav znakova glagoljično je pismo idealno odgovaralo slavenskom fonološkom sustavu IX. st. Principi glagoljice u potpunosti su sačuvani u ćirilici. Najstariji sačuvani glagoljički tekst – Kijevski glagoljički listići – datira s kraja IX., početka X. st. Prvobitno se glagoljica proširila u mjestima u kojima su djelovali Ćiril i Metod, tj. u Moraviji i Panoniji. Njihovi su učenici protjerani iz tih krajeva nakon Metodove smrti (885.). Sa sobom su donijeli glagoljičku pismenost na jug, na teritorij suvremene Bugarske i Makedonije gdje se glagoljicom pisalo do XII. st. U Bugarskoj se razvio tip oble, okrugle glagoljice, a u Hrvatskoj – preko prijelazne poluoble – uglati tip. Poluobli tip sačuvan je u Bečkim listićima, na Bašćanskoj ploči, a obli tip u Mihanovićevim ulomcima i u Grškovićevu odlomku. U Hrvatskoj se glagoljica koristila u pismu do početka XIX. st. Hrvatsko glagoljičko tiskarstvo nastalo je u XV. st. U Hrvatskoj se sačuvalo vrlo mnogo glagoljičkih spomenika. Najznačajniji su Bašćanska ploča, Vatikanski misal, Misal kneza Novaka, Rimsko evanđelje, četiri vrbnička brevijara i dva misala, Hrvojev misal; Vinodolski zakon, vrbnički i krčki zakoni, Istarski razvod.

ГОВІР / GOVOR – jedinica teritorijalne diferencijacije jezika. Općenitiji pojam govoru su dijalekti te narječja, koja su termin najviše razine.

“ГРАЖДАНСЬКИЙ” ШРИФТ / GRAĐANSKO PISMO – pismo koje se počelo primjenjivati u Rusiji u knjigama svjetovnog karaktera nakon reforme 1708. – 1710. godine umjesto dotadašnjeg staroruskog pisma temeljenog na ćirilici. Po-

luustavno pismo sa složenim pravopisom i brojnim titlama postalo je neprikladno za tiskanje znanstvenih izdanja, školskih priručnika, umjetničkih djela. U XVIII. st. građansko se pismo proširilo i na istočnu Ukrajinu koja je ulazila u sastav Ruskog imperija. Bilo je prilagođeno fonetskim zakonima ukrajinskog jezika. Posebno: slovo и, zajedno s ъ, počelo je obilježavati samoglasnik prednje-srednjeg reda, srednje-visokog niza, slovo є obilježavalo je zvuk e nakon palatalnih samoglasnika, pa tako i ѣ, slovo Ѣ pisali su tamo gdje je i koje od njega potječe. Veliko općekulturno značenje imalo je izlaženje 1886. "Malorusko-njemačkog rječnika" J. Želehivskog, koji je bio tiskan građanskim pismom na osnovi fonetskog principa pravopisa. Bio je nazvan želehivkom.

ГУЦУЛЬСЬКИЙ ГОВІР / GUCULSKI GOVOR – istočnokarpatiski govor, jedan od arhaičnih govora galicijsko-bukovinske skupine jugozapadnog narječja. Specifikum govora čini realizacija posebnih fonema u jakoj i slaboj poziciji: u dijelu govora fonem [e] realizira se kao [ä] (*клән* "klen", *сърце* "srce", *берэза* "breza"); na mjestu etimološkog [o] u novim zatvorenim slogovima, osim tipične releksacije [i], javljaju se refleksi [и], [ы], [у], [ү] (*вин, вын, вун, літ. він; виз, вуз, літ. віз; мист, мўст, літ. міст*); dispalatalizacija u nizu pozicija, posebno na kraju riječi; prelazak [т'] u [к'], [д'] u [г'] (*к'ешко* "тяжко", *гит* "дід"); asimilativne promjene suglasničkih skupina dn, tn, ln u nn, n (*передний - перенний, мелник - меник*). U dijelu govora postoji tendencija premještanja naglasaka na prvi slog, iako, u cjelini guculski govor ima slobodni naglasak. U morfologiji aktivno funkcioniraju oblici dvojine uz brojeve dva, tri, četiri (*дві йеблущи, три тущи*); komparativ se tvori uz pomoć čestice *май* (*май здоровий, май крашчий*); kontrakcija nastavka -t u 3. l. j. sadašnjeg vremena (*вони знат, спиват*); oblici kondicionala mogu se tvoriti sklanjanjem čestice *би* i oblika prošlog vremena (*носиў биех, просиеліе биесме*). Pomoćni glagol nije leksikaliziran u postpoziciji s glavnim glagolom u budućem vremenu (*му хоудити ходити му, меш робити і робити меш*), a u prošlom se ne izostavlja (*сме ходили, ходили сме*).

ДАВНЬОКІЇВСЬКА МОВА / STAROKIJEVSKI JEZIK – Na cijelom teritoriju Kijevske Rusi zajednička su bila dva standarda: crkvenoslavenski i starokijevski. Sve državne i svjetovne kulturne funkcije na cijelom teritoriju Kijevske Rusi odvijale su se na starokijevskom pisano-standardnom jeziku. On je nastao na osnovi mjesnih jezičnih tradicija folklor, društveno-političke prakse i prema obrascima i jezičnim modelima staroslavenskog jezika. Imajući razuđen stil (pravni, ljetopisni, umjetnički), starokijevski jezik funkcionirao je paralelno s crkvenoslavenskim. To je jezik zbornika zakona «Ruska pravda», ljetopisa «Povist mynulyh lit», a također «Slova o polku Igorevim», «Povčannja Volodymyra Monomaha». U raznim dijelovima Rusi taj se jezik postupno obogaćivao mjesnim leksičkim i stilskim osobitostima, s vremenom je postao osnovom formiranja ukrajinskog, bjeloruskog i djelomično ruskog jezika starog perioda. Prodiranje mjesnih razgovornih elemenata u crkvenoslavenski dovelo je do nastanka ukrajinske, bjeloruske i ruske redakcije crkvenoslavenskog jezika.

ДАВНЬОУКРАЇНСЬКИЙ ПЕРІОД / STAROUKRAJINSKI PERIOD – period u razvoju ukrajinskog jezika prema J. Ševeljovu od sredine XI. st. do XIV. st. Sačuvano je dosta tekstova toga perioda. Tekstovi nastali u XI. stoljeću: Ostro-mirovo evanđelje 1056./1057. g., Zbornik Svjatoslava 1073. g., Arhangel'sko evanđelje 1092. g., natpis na Tmutorokanskom kamenu 1068. g.; u XII. stoljeću: Mstislavovo evanđelje, oko 1117. g., Jurijivsko evanđelje, oko 1120. g., Galicijsko evanđelje 1144. g., Uspenski zbornik, nije pobliže datiran; Slovo o polku Igo-revim 1187. g.; na prijelazu XII. u XIII. st.: Vigoleksinski zbornik, Tipografsko evanđelje, Bečki oktoih, Bučacko evanđelje, Lavrski listići; XIII. st.: Galicijsko evanđelje 1266. – 1301. g.; Rus'ka pravda 1281. g., Galicijsko evanđelje 1283. g.; XIV. st.: Polikarpovo evanđelje 1307.; Pandekti Antioha 1307. g.; Lavrenti-jevski popis ljetopisa 1377. g.

ДЕНАЗАЛІЗАЦІЯ / DENAZALIZACIJA – gubitak nazalne artikulacije, prelazak nazalnog samoglasnika u oralni. Odvijala se tijekom IX. i X. st. Rezultat denazalizacije bio je prelazak [ɔ] u [y], a [ɛ] u [a]: *zobъ > зybъ; *męso > мяco. Denazalizacija [ɛ], [ɔ] dovela je do gubitka dva fonema u istočnoslavenskom vokalizmu i pojavu novog fonema [ä]. Također je uzrokovala gubitak razlikovne uloge nazalnost/nenazalnost. Tako se izgubila opozicija dvaju nazalnih samoglasnika prema devet nenazalnih. S druge strane, denazalizacija je izazvala pojavu novih aliteracija u ukrajinskom jeziku: /a/ - /n/ - /ин/ *почати* – *почну* – *почин*; /a/ - /m/ - /им/ *жати* – *жму* – *зажим*; /a/ - /en/ *ім'я* – *імен*; /a/ - /m/ *взяти* – *візьму*; /y/ - /m/ - /им/ *дуги* – *дму* – *надимати*. Denazalizacija je karakteristična za sve slavenske jezike osim poljskog.

ДИВЕРГЕНЦІЯ / DIVERGENCIJA – fonologizacija varijanta fonema u vezi s nestankom pozicijskih uvjeta, koji su uvjetovali određenu promjenu. U povijesti ukrajinskog jezika poznati su slučajevi kada su slabe pozicije postajale jakim i obrnuto. Posljedica divergencije jest i odnos samoglasnika i suglasnika. U XI. i XII. st., zbog nestanka poluglasova, promijenjen je cijeli sustav samoglasnika i suglasnika. Posljedica divergencije u ukrajinskom jeziku jest npr. nastanak dvaju različitih fonema, [o] i [i], iz fonema [o]: *кінь* / *коня*, *міг* / *могла*.

ДИСИМІЛЯЦІЯ / DISIMILACIJA – razjednačavanje suglasnika u granicama riječi. Може бити регресивна (promjena zvuka pod utjecajem idućeg) i progresivna (promjena zvuka pod utjecajem prethodnog). Regresivna je *кт* < *хт*: *къто* < *хто*; *чн* < *шн*: *ручьникъ* < *рушник*. Progresivna disimilacija odvija se u suvremenom ukrajinskom jeziku u skupinama dva tjesnačna suglasnika: *сш*, *зш* > *шш* > *шч*: *вужчий*, *ближчий*. Disimilacija може бити контактна i diskонтактна.

ДИФТОНГ / DIFTONG (DVOGLASNIK) - termini koji se koriste u fonetskoj klasifikaciji vokalskih glasova na osnovi njihovog načina izgovora; odnose se na samoglasnik u kome postoji samo jedna opažljiva promjena kvalitete u slogu. Diftongacija je termin kojim se opisuje proces kada je monoftong postao diftong kao u slučajevima historijske ili dijalektalne promjene. Diftonzi se transkribiraju

simbolima koji predstavljaju krajnosti samoglasničkih kretanja između dva položaja.

ДИФТОНГОЇД / DIFTONGOID –kvalitativno neistovrsni samoglasnik koji u svojem sastavu ima element, čija je artikulacija bliska osnovnom elementu npr. ukr. [и^е] u riječi *ходити* [х^од^ит^ии^е].

ДИАЛЕКТ / DIJALEKT – sociokulturno definiran skup prepoznatljivih, zemljopisno ili društveno omeđenih jezičnih obilježja. Niža razina od dijalekta je govor, a nekoliko dijalekata čine narječje. Ponekad se primjenjuje za posebne jezične historijske etape kroz koje je neki jezik prošao, i u tom se kontekstu) mogu koristiti termini «historijski» ili «vremenski» dijalekt.

ДРУГЕ ПОВНОГОЛОССЯ / DRUGO PUNOGLASJE – termin je uveo O. Potebnja. Tiče se diftonških skupina *ѣрт, ѣлт, ѣрт, ѣлт* (uglavnom ispred sloga s poluglasom ѣ, ili ѣ u slaboj poziciji): *гѣрбѣ – гороб; тѣлкѣ – толок, тѣрнѣ – терен, вѣрбѣный – веребный*. U ukrajinskom jeziku drugo se punoglasje sačuvalo u riječima *терен, диал. толок, черег*.

ЕТИМОЛОГИЯ / ETIMOLOGIJA – dio lingvistike koji se bavi proučavanjem podrijetla i povijesti riječi ili morfema. U etimološkim istraživanjima koristi se poredbeno-povijesna metoda, koja se bazira na činjenici da se fonetska struktura i značenje riječi tijekom dugog vremena postojanja jezika postupno mijenjaju. Etimološka analiza riječi počinje od utvrđivanja činjenice je li ona naslijeđena u jeziku ili je posuđena od nekog susjednog jezika. Riječi naslijeđene po pravilu ulaze u skup više ili manje široke etimologije i tvorbena gnijezda danog jezika, koja imaju fonetske paralele u srodnim jezicima. Unutar etimoloških i tvorbenih gnijezda jezika, posuđenice imaju izoliranu poziciju. Etimologija je osnovni izvor činjenica o složenoj povijesti formiranja leksičkog korpusa jezika. S druge strane, rezultati etimoloških istraživanja daju informacije o načinu života, duhovnoj i materijalnoj kulturi naroda, tj. o činjenicama koje nisu sačuvane u pisanim dokumentima.

ЗАКОН ВІДКРИТОГО СКЛАДУ / ZAKON OTVORENOG SLOGA – zakon po kojem su se zvuci unutar sloga razmještali po principu uzlazne zvučnosti. Na kraju sloga mogao je stajati samo slogotvorni fonem, samoglasnik ili sonant r, l. Po S. Bernsteinu još se u ranom praslavenskom opaža priprema terena za kasniju pojavu tendencije ka pojačanoj zvučnosti. Proces otvaranja sloga započinje tijekom druge etape praslavenskog perioda i traje do početka izdvajanja posebnih slavenskih jezika. Tendencija je bila postizanje uzlazne zvučnosti preoblikovanjem formalne strukture riječi, tako da se slog završava samoglasnikom. Proces se odvijao u etapama. Tako otvoreni slog postaje obrazac praslavenske fonetike.

ЗАКОН СКЛАДОВОГО СИНГАРМОНІЗМУ / ZAKON SLOGOVNOG SINHARMONIZMA – zakon koji je zahtijevao slaganje po principu istovrsnosti artikulacije: palatalizirani suglasnici spajali su se sa samoglasnicima prednje artikulacije, nepalatalizirani – sa samoglasnicima neprednje artikulacije.

ЗАКРИТИЙ СКЛАД / ZATVORENI SLOG – slog koji završava na neslogotvor-
ni suglasnik

ЗАНЕПАД ЗРЕДУКОВАНИХ / NESTANAK POLUGLASOVA – u IX. i X.
st. nastaju promjene u distribuciji poluglasova: gubitak (slabljenje i nestajanje)
reduciranih samoglasnika u slaboj poziciji i prijelaz (duljenje) u pune samogla-
snike u jakoj poziciji. Nestanak poluglasova izazvao je niz fonetskih promjena u
slavenskim jezicima.

ЗУМОВЛЕНІ ЗВУКОВІ ЗМІНИ / UVJETOVANE GLASOVNE PROMJENE
– one promjene koje nastaju pod utjecajem različitih uvjeta kao što su položaj
glasa u riječi ili u rečenici, blizina ili susjedstvo glasova koji na njega djeluju. Ta-
kva je promjena npr. obezvučenje zvučnih suglasnika do kojega dolazi asimilaci-
jom ili disimilacijom, sažimanjem. Razlikuju se od spontane glasovne promjene
s kojom zajedno tvore skupinu historijskih ili tradicionalnih glasovnih promjena.

ІСТОРИЧНІ ЧЕРГУВАННЯ / HISTORIJSKE PROMJENE – glasovne pro-
mjene koje su uvjetovane historijskim razlozima, koje više ne postoje u suvre-
menom jeziku. Posljedica su fonetskih promjena koje su se odvijale u nekom od
perioda razvoja jezika. Najranije historijske promjene samoglasnika nastale su
još u predslavenskom razdoblju kao rezultat kvalitativnih i kvantitativnih osobina
indoeuropskih te praslavenskih monoftonga i diftonga (npr. e-o, naglašeno e u
praslavenskim glagolima obilježavalo je jednokratnu, kratkotrajnu radnju – ne-
naglašeno o u glagolima koji su imali značenje trajne, ponavljane radnje: *везти*
– *возити*, *нести* – *носити*). Najstarije promjene suglasnika, koje su svojstvene
svim slavenskim jezicima, bile su promjene još u praslavenskom jeziku velarnih
k, g, h u meke frikative č, ž, š. U suvremenom ukrajinskom jeziku povijesne
promjene mogu pripadati živim produktivnim elementima morfologije, ako su
neophodan element tvorbe. Tako one objedinjavaju novostvorene riječi i oblike
ili mogu biti prisutne u starim oblicima i nisu obvezne za novostvorene oblike.

КІЛЬКІСНІ ЧЕРГУВАННЯ / KVANTITATIVNE PROMJENE – kvantitativ-
ne promjene, promjene su istih fonema po mjestu tvorbe, ali različitih prema
duljini trajanja (npr. *ī/ī*, dugog i kratkog samoglasnike iste kvalitete, ali različite
duljine).

КИРИЛИЦЯ / ĆIRILICA – jedan od najstarijih sustava slavenskog pisma. Dobila
je ime po tvorcu slavenske pismenosti Ćirilu. Najvjerojatnije je ćirilicu sastavio
krajem IX., početkom X. st. Ćirilov učenik, Kliment Ohridski. Stara ćirilica imala
je 24 znaka te 12 posebnih znakova za obilježavanje karakterističnih zvukova
slavenskog fonetskog sustava. Od danas poznatih ćiriličnih tekstova najstariji je
natpis iz 931. na kamenu samostana kraj sela Krepča u Bugarskoj. Najstariji je
pergamentni ćirilični rukopis Savina knjiga s kraja X. ili početka XI. st.

КОЙНЕ / KOINE – u III. st. pr. n. e. razvija se zajednički helenski jezik – koine.
Danas se tim terminom označava svaki zajednički, i to govorni jezik koji je na-
stao iz nekoliko narječja.

КОНВЕРГЕНЦІЯ / KONVERGENCIJA – stapanje, sjedinjavanje, približavanje. 1. jezična konvergencija, dijalekatska konvergencija – integracija, stapanje, približavanje dijalekata; 2. konvergencija glasova – stapanje različitih starijih glasova u jedan: npr. ъ і е > е u ukrajinskom jeziku.

ЛЕМКІВСЬКИЙ ГОВІР / LEMKIVSKI GOVOR – zapadnokarpatски говор, jedan o arhaičnih govora karpatske skupine jugozapadnog narječja. Smješten je na krajnjem zapadu ukrajinskog etnojezičnog areala, u zapadnom dijelu Zakarpatske oblasti, u istočnoj Slovačkoj te na jugu Poljske. Nastajao je u razdoblju od XIV. do XVI. st. kao posljedica migracija. Trajni i intenzivni kontakti lemkičkog govora sa zapadnoslavenskim dijalektima uvjetovali su pojavu mnogih specifičnih obilježja. Jedna od osnovnih osobina lemkičkog govora jest fiksirani naglasak na predzadnjem slogu. Izuzetak su istočni govori sa slobodnim naglaskom. Naglašeni vokalizam ima nekoliko tipova strukture koji variraju od šestočlanog do osmočlanog sustava. Osobitost je razlikovanje [e] : [ɤ] koje potječe od stare opozicije [i] : [ɤ]; prisustvo refleksa starih [o], [e] u novim zatvorenih slogovima kao [ɤ̞], prisustvo labijaliziranog [ɤ°]. Osobitost nenaglašenog vokalizma je ukanje – prelazak [o] u [y°]. U sustavu suglasnika najbitnije osobitosti svode se na realizaciju obilježja palatalnosti, a manje zvučnosti. U važne se morfološke osobitosti ubrajaju: stari nastavak -и u nom. mn. imenica m. r. (*нарі́бци, войа́ци*); u instr. jedn. pridjeva i zamjenica često se fiksiraju nastavci dvojine –ма (*ты́ма, бі́лыма, котры́ма*), složeni oblici budućeg vremena glagola tvore se najčešće od glagola *бути* i participa preterita glavnog glagola (*бу́ду робу́в*), rijetko od tog pomoćnog glagola i infinitiva (*бу́деме ви́язати*), prisutna je tvorbeničestica да umjesto де (*да́хто, да́кому*), prijedlozi k te varijante ік, іг, іу, ку, гу (*к лісу, гу нам*), пред, през «kroz» (*през готар* “через межу”).

МОНОФТОНГІЗАЦІЯ / MONOFTONGIZACIJA – promjena diftonga u monoftong ili u jednostavan samoglasnik. U praslavenskom su postojali samoglasnici koji su bili sačinjeni od dva samoglasnika, a činili su jednu naglasnu cjelinu. U većini su slavenskih jezika, pa tako i u ukrajinskom, nestali.

НАЗАЛІЗАЦІЯ / NAZALIZACIJA – prijelaz oralnoga glasa u odgovarajući nazalni glas. U nizu jugozapadnih govora ukrajinskog jezika, posebno u karpatskim i nekim susjednim govorima, postoji specifičan poluotvoren nazal zadnjeg reda [ŋ], koji se izgovara u poziciji ispred [k] i [r]: *годи́нка, скл'а́нка, сніва́нка*.

НАПРУЖЕНІ ГОЛОСИ / NAPETI SAMOGLASNICI – reducirani su samoglasnici bili u posebnoj poziciji ako su stajali ispred *ь* (*i*). Još u praslavenskom su se poluglasovi u takvoj poziciji promijenili u samoglasnike *ы* i *і* іншого походження тим, що вони були значно коротшими від них. Звуки *ы* та *і* з *ь* та *ь* перед *ь* звичайно називають *редукованими*, а звуки *ь* і *ь*, з яких утворюються такі *ы*, *і*, називають *напруженими*.

НАРІЧЧЯ / NARJEČJE – najviša jedinica teritorijalne diferencijacije narodnoga govora, koja čini skup bliskih dijalekata. Strukturne osobine dijalekata, koje

ulaze u sastav narječja, jasno diferenciraju jedno narječje u odnosu na ostala. Teritorij rasprostranjenosti narječja omeđuju izoglose integralne za sve ili većinu dijalekata određenoga govora. Ukrajinski se jezik sastoji od tri narječja: sjevernog (poljiskog), jugoistočnog i jugozapadnog. Narječja su međusobno razdvojena prijelaznim govorima.

НЕСКЛАДОВИЙ ГОЛОСНИЙ ЗВУК / NESLOGOTVORNI SAMOGLASNIK – samoglasnik koji ne može biti nositelj sloga, tj. fonem koji je izgubio samoglasničku funkciju (primjerice vokalsko [ɾ] u istočnoslavenskim jezicima).

НОСОВИ ГОЛОСИ / NAZALNI SAMOGLASNICI – samoglasnici kojima u artikulaciji zračna struja prolazi kroz nosnu šupljinu. U praslavenskom su postojala dva takva samoglasnika, a postojali su i u protoukrajinskim govorima krajem IX., početkom X. st. U većini slavenskih jezika nazalni su samoglasnici nestali.

ПАЛАТАЛІЗАЦІЯ / PALATALIZACIJA – prelazak nepalatala u palatal. Dija-kronijska palatalizacija vrsta je glasovne promjene, proces umekšavanja nenep-čanih suglasnika. Razlikuju se tri palatalizacije koje su nastale kao posljedica kronološki raznih procesa uzajamne asimilacije u slavenskim jezicima.

ПІВДЕННО-ЗАХІДНЕ НАРІЧЧЯ / JUGOZAPADNO NARJEČJE – obje-dinjuje stare vrlo razuđene i raznovrsne dijalekte koji se i međusobno razlikuju, a razlikuju se i od dijalekata ostalih narječja. Složene povijesne okolnosti, koje su obuhvatile područje na koje se ovo narječje proširilo od doba Kijevske Rusi pa do sredine XX. st. – prije svega postojanje dugotrajnih administrativnih granica, podjela teritorija na kojem je narječje rasprostranjeno između različitih država, intenzivni utjecaji različitih jezika – rezultirale su velikom dijalektalnom diferen-cijacijom ovoga narječja. U njemu se razlikuju tri skupine dijalekata: 1. volyn-sko-podiljska, koja objedinjuje volynski i podiljski dijalekt; 2. galyč'ko-bukovyn-ska, koja objedinjuje naddnistr'jans'kyj, pokuts'ko-bukovyns'kyj, gucul's'kyj i nadsjans'kyj dijalekt; 3. karpatska objedinjuje bojkivs'kyj, zakarpats'kyj i lemkiivs'kyj dijalekt. Vrlo je malo osobina koje zaista karakteriziraju sve govo-re ovoga narječja. Fonetske osobine: stari *ѣ* se i u naglašenoj i u nenaglašenoj pozicije reflektira kao *i*; prisutnost jakog ukanja, prelaska nenaglašenog *o* u *u* (*голубка, кужух*); u nenaglašenoj poziciji jako približavanje *i* i *y* (*жи́вѣ, вислѣ*); obezvučenje suglasnika na kraju riječi i ispred bezvučnih suglasnika; nepostoja-nje redupliciranih suglasnika kod imenica s. r. (*жит':a > жит'a, жит'e*); na mjestu starih skupina *ръ, лъ, рь, ль* -ир-, -ил-, -ер-, -ел-, -ыр-, -ыл- (*кєрниц'a, кьрѣвий, гилѣти*). Neke od zajedničkih morfoloških osobina: fleksija -oŭ, -eŭ na mjestu starih -oŭy, -eŭy, te također fleksije -om u instr. jedn. imenica ž. r. te srodnih pridjeva, brojeva i posebnih zamjenica (*рукою > рукоŭ, руко́м; мно́у > мноŭ, мно́м; землѣ́у > землеŭ*), čuvanje u mnogim govorima refleksa starih nastavaka dat. i lok. u mn. imenica m. r. -om, -im, -oh, -ih (*си́ном, бра́тѣм, на си́нох, на бра́тѣх*); čuvanje starih enklitičnih oblika osobnih i povratne zamje-nica u dat. i instr. jedn. *ми, ми, ти, ти, си, м'a, т'a, с'a*; čuvanje starih osobnih

oblika glagola 1. i 2. l. jed. mn. prošlog vremena (*носи́вѣм, носилам, носили смо, носили сте*).

ПІВДЕННО-СХІДНЕ НАРІЧЧЯ / JUGOISTOČNO NARJEČJE – jedno od tri narječja ukrajinskog jezika. Čine ga tri dijalekta: *seredn' onaddnir'jans'kyj*, *slobožans'kyj* i *stepovyj*. Samo je prvi od njih govor stare formacije, a druga dva stvorena su kasnije. Ima izrazitu sjevernu dijalekatsku osnovu. *Slobožans'kyj* i *stepovyj* nastali su kao posljedica preseljenja i doseljavanja tijekom XVI. – XVI-II. st. Jugoistočno narječje konačno se formiralo tek u XIX. i XX. st. Govorima ovog narječja govore potomci Ukrajinaca na Kubanu, Dalekom istoku, u Sibiru, Kazahstanu, Kirgistanu... Vrlo se malo razlikuje od standardnog ukrajinskog jezika na svim jezičnim razinama. Možda su najveće razlike u leksiku jer u govorima ovog narječja ima puno rusizama, turcizama, bugarizama, posuđenica iz romanskih jezika.

ПОВНОГОЛОССЯ / PUNOGLASJE – pojava skupina -oro-, -olo-, -ere- na mjestu praslavenskih diftonga or, ol, er, el između suglasnika (na mjestu tort, tolt, tert, tel't). Javlja se u ukrajinskom, kao i u ostalim istočnoslavenskim jezicima. Npr. *вóрон, сторoна́, зóлото, бéрег, берéза, молоко́, полóн*. Još su u prasl. sonanti r, l u diftonzima tort, tolt, tert, telt postali slogotvorni. U istočnoslavenskim jezicima sonanti su izgubili samoglasničku ulogu te se u takvim skupinama nakon njih počeo pojavljivati poluglas, koji se kasnije razvio u puni samoglasnik.

ПОЛІСЬКЕ (ПІВНІЧНЕ) НАРІЧЧЯ / POLJISKO (SJEVERNO) NARJEČJE – jedno od tri narječja ukrajinskog jezika. Dijeli se na tri dijalekta: *shidnopolis'ke*, *seredn'opolis'ke*, *zahidnopolis'ke*. Iako se međusobno razlikuju, imaju neke zajedničke osobine: različite refleksacije starih ě, ě (ѣ), o i e u naglašenim i nenaglašenim pozicijama. Na morfološkoj razini najočitiji su kratki oblici pridjeva nom. jedn. m. r. Postoji niz prijelaznih ukrajinsko-bjeloruskih govora koji čine sjevernu granicu poljiskog narječja.

ПРАСЛОВ'ЯНСЬКА (СПІЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКА) МОБА / PRASLAVENSKI JEZIK – poredbenim metodama donekle je rekonstruiran prajezik iz kojega su se fonetskom, morfološko-sintaksnom i semantičkom diferencijacijom razvili današnji slavenski jezici i njihovi dijalekti. Smatra se da se praslavenski jezik govorio u III. – II. st. p. n. e. na području sjeverno od Karpata. U okviru ie. jezika praslavenski jezik pripada satem skupini; najbliži mu je starobaltički s kojim je nekada činio tzv. baltoslavensku zajednicu. Za samostalan razvitak praslavenskog jezika najznačajniji je bio proces preoblikovanja slogovne građe riječi prema zakonu otvorenih slogova, prema kojemu su svi slogovi morali završavati jednostavnim vokalom. Kao posljedica djelovanja zakona otvorenih slogova došlo je do čitavog niza fonetskih promjena kao što je otpadanje krajnjih suglasnika, asimilacija i redukcija nekih suglasničkih skupina, monoftongizacija diftonga, nastanak nazalnih samoglasnika, metateza skupina or-ol pred suglasnikom na početku riječi... Kako je praslavenski jezik bio zajednički govorni jezik

svih Slavena, često ga nazivaju i općeslavenskim, protoslavenskim, davnoslavenskim jezikom. Fonetski sustav praslavenskog jezika razvio se na osnovi fonetskog sustava praindoeuropskog jezika.

ПРОТЕЗА / PROTEZA – neetimološki fonem koji se dodaje na početak riječi. Nastala je kao sredstvo uklanjanja hijata. Ukrajinski jezik naslijedio je od praslavenskog u posebnim riječima protetične foneme *v, j* (*видра, ягня*). Kasnije se u ukrajinskom jeziku razvila proteza *v* (*вуста, вікно*), proteza *[h]* (*зоріх, Ганна*). Dijalekti ukrajinskog jezika u korištenju proteze pokazuju velike razlike. U poljskim govorima i u jugoistočnom narječju proteza postoji samo u posebnim riječima, a u većini jugozapadnih govora to je prilično raširena pojava (*возеро, воко, воріх, оззеро, зосо*).

ПРОТОУКРАЇНСЬКА МОВА / PROTOUKRAJINSKI JEZIK – u kronologizaciji razvoja ukrajinskog jezika J. Šveljov izdvojio je period do sredine XI. st. koji je nazvao protoukrajinskim. Smatra da se već tada prilično jasno, na osnovi istraživanja povijesti fonološkog sustava ukrajinskog jezika, mogu izdvojiti osobine koje će kasnije ući u osnovu ukrajinskog jezika.

РЕДУКЦІЯ / REDUKCIJA – promjena duljine glasova u nenaglašenoj poziciji. Tiče se prije svega samoglasnika jer oni su slogotvorni glasovi. Redukcija samoglasnika vrlo je česta pojava u mnogim jezicima. Samoglasnici se u nenaglašenim slogovima pokraćuju, slabe i mijenjaju boju (a ponekad se i posve gube).

РЕДУКОВАНИ ГОЛОСІ / REDUCIRANI POLUGLASOVI – kratki samoglasnici *[ɐ], [ʊ]*. Razvili su se još u praslavenskom od indoeuropskih kratkih samoglasnika: *[ɐ]* iz *[i]*, a *[ʊ]* iz *[y]*. Izgovarali su se nakon suglasnika u sredini i na kraju riječi, tvoreći otvorene slogove prema, tada aktivnom, zakonu otvorenog sloga. Na početku riječi i nakon samoglasnika poluglasovi se nisu koristili. Ovisno o duljini i zvučnosti izgovora razlikovale su se dvije pozicije, jaka i slaba. U jakoj poziciji poluglasovi su imali dulje trajanje, a u slaboj kraće.

СЕКУНДАРНІ ГОЛОСІ / SEKUNDARNI SAMOGLASNICI – nakon vokalizacije poluglasova u staroukrajinskom jeziku počeli su se razlikovati samoglasnici *o, e* stari, prvobitni, naslijeđeni iz praslavenskog jezika koji se nazivaju i etimološki (*рова, вола, воза, снопа, ночи, печи, село, леду, меду*), i novi, nastali kasnije, sekundarni *o* i *e*, koji su nastali iz jakih *ъ* i *ь* (укр. *соння, сон, нісок, день, швець, овес, орел із сьтня, сьнь, птьськъ, дьнь, швьць, овсь, орль*). Poluglasovi *ъ* i *ь* u različitim su oblicima iste riječi ili u srodnim riječima mogli biti i jaki i slabi, zato su u jednoj poziciji prelazili u *o, e* (sekundarni), a u drugoj su sasvim nestajali. Kao posljedica toga i nastala je promjena sekundarnih *o* i *e* s nultim zvukom. Na primjer: *сон* (← *сьнь*) — *сна* (← *сьна*), *нісок* (← *птьськъ*) — *ніску* (← *птьська*).

СЕРЕДНЬОУКРАЇНСЬКИЙ ПЕРІОД / SREDNJOUKRAJINSKI PERIOD – J. Šveljov podijelio je srednjoukrajinski period u razvoju jezika na tri dijela: rani (od XV. st. do sredine XVI. st.); srednji (od XVI. st. do početka XVIII. st.); kasni srednjoukrajinski (XVIII. st.).

СКЛАД / SLOG – najmanja izgovorna cjelina koja ima nositelja sloga i može imati jedan ili više suglasnika. U ukrajinskom jeziku struktura sloga može biti različita, ali samo je samoglasnik centar sloga i samo on može biti slogotvoran. Zato se svaka riječ dijeli na toliko slogova koliko ima samoglasnika. Slog koji završava na samoglasnik je otvoreni, a ako završava na suglasnik, onda je zatvoreni. Slogovi u riječima mogu biti naglašeni i nenaglašeni. Samoglasnik u naglašenom slogu izgovara se s većom mišićnom napetošću glasnica, zvuči izraženije i jasnije. Akustički, ima veću dinamiku izgovora, višu tonalnost i dulje se izgovara. U nekim govorima ukrajinskog jezika velika je razlika između naglašenog i nenaglašenog samoglasnika.

СКЛАДОТВОРНИЙ ПРИГОЛОСНИЙ / SLOGOTVORNI SUGLASNIK – suglasnik koji može biti nositelj sloga.

СПІЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКИЙ / OPĆESLAVENSKI, PRASLAVENSKI – onaj koji je zajednički svim slavenskim plemenima u prošlosti; onaj koji je bio prisutan u svim slavenskim plemenima.

СПІЛЬНОСХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИЙ ПЕРІОД / ISTOČNOSLAVENSKI PERIOD – neki od znanstvenika izdvajaju posebni period u razvoju istočnoslavenskih jezika koji je nastao nakon raspada praslavenske zajednice. Smještaju ga u period (500/800 – 900/1000 n. e.). Zajedničke fonetske osobine koje su obilježile ovaj period jesu denazalizacija nazalnih samoglasnika, punoglasje. Najistaknutiji je zagovornik ovakve periodizacije akademik V. V. Njimčuk.

СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКА МОБА / STAROSLAVENSKI JEZIK – prvi pisani slavenski jezik koji su stvorili Konstantin i Metod na osnovi jednog od slavenskih dijalekata za potrebe prezentacije crkvenih i kanonskih knjiga slavenskim jezikom. Staroslavenski jezik čuva puno arhaizama, izgubljenih u većini slavenskih jezika. Koristio se kao međunarodni jer, iako je i imao puno osobina zajedničkih svim slavenskim etnosima, ipak se svaki od njih već smatrao posebnim narodom. Staroslavenski tekstovi pisani su ćirilicom i glagoljicom. Smatra se da su prvi tekstovi napisani glagoljicom. Staroslavenski tekstovi potječu iz raznih slavenskih zemalja. „Kijevski listići” – iz Moravije (ili Panonije), Zografsko, Marijinsko, Asemanijevo evanđelje, Kločev zbornik i Sinajski psaltir” (XI. stoljeće) – s Ohrida, Savina knjiga (kraj X., početak XI. st), Suprasalski zbornik (XI. stoljeće), Jeninski apostol (XI. stoljeće) – iz Preslava. Staroslavenski pripada južnoslavenskim jezicima. Osnovne karakteristike: u fonetici početne skupine *pa- la-* prema ukrajinskim *(po-) pi-, (lo-) li-*: *равнь* – *рівний* (<*ровный*), *лакът* – *лікоть* (< *локоть*); postojanje *je-* na početku riječi ili sloga, gdje danas imamo *o*; u staroslavenskom su postojali nazalni samoglasnici, poluglasovi. Kao i u ostalim južnoslavenskim jezicima i u staroslavenskom su prisutni nepunoglasni oblici. Praslavenskim suglasničkim skupinama **tj, *dj* u staroslavenskom odgovaraju [št], [žd].

СТАРОУКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОБА / STAROUKRAJINSKI

STANDARDNI JEZIK - nasljednik starokijevskog pisano-standardnog jezika u periodu nakon napada Mongola (XIV. – XVI. st.) postao je staroukrajinski jezik – jezik pravnih tekstova, vremenom i konfesijske, polemičke, propovjedničke i umjetničke književnosti. Najintenzivnije se razvijao administrativni stil. U Ukrajini se u to vrijeme primjećuje bogaćenje jezika novim osobinama, na primjer, početak fiksacije eksplozivnog g, širenje novih, tipično ukrajinskih tvorbenih sufikasa, ulazak posuđenica, dijalektizama u administrativni jezik. U početku, nakon mongolskog napada, ukrajinski je jezik jako siromašan, ali s vremenom jača, koristeći u svome razvoju i crkvenoslavensku osnovu i leksiko-gramatičke i fonetske osobine administrativnog stila. Staroukrajinski pisano-književni jezik dosegao je procvat u XVII. i prvoj četvrtini XVIII. st.

СУБСТРАТ / SUBSTRAT – ostaci jezika domicilnog stanovništva koji su ostali u jeziku osvajača koji je istisnuo jezik prvobitnog stanovništva. Najpoznatiji substrat u ukrajinskom jeziku skitski je substrat, faringalni frikativ, fonem r /h/, koji se razvio iz eksplozivnog velarnog g.

ЦЕРКВНОСЛОВ'ЯНСЬКА МОБА / CRKVENOSLAVENSKI JEZIK – nacionalna redakcija staroslavenskog. Koristeći se u različitim slavenskim nacionalnim tradicijama, staroslavenski je jezik primao u sebe posebne mjesne leksičke, fonetske i gramatičke elemente. Svaka od tih tradicija činila je posebnu nacionalnu redakciju staroslavenskog. U konačnici je tako crkvenoslavenski svake posebne nacionalne redakcije bio donekle izmijenjeni staroslavenski jezik.